

Baltikum, Stockholm og København i efteråret 1918

Michael H Clemmesen

Destrøvere fra den britiske
Østersøeskadre ankommer til basen
ved Langelinie 28.11.1918

Baggrunden

Marts-revolutionen i Rusland i 1917 gav esterne hjemmestyre. Der blev afholdt valg til hjemmestyrerådet, "Landdagen", i maj det år og dannet lokalregering i juli under den fremtrædende bladmand **Konstantin Päts**. I løbet af sommeren nærrede de russiske provisoriske regerings ineffektivitet idéen om fuld selvstændighed.

Den anden markante nationale fører, ledende bladmand og konkurrent til Päts, **Jaan Tõnisson'**, ønskede at søge fuld uafhængighed og derefter sammen med Finland, Letland og Litauen at danne en blok sammen med de nordiske lande. Dette afvistes af bl.a. Päts som et urealistisk mål, og man lobbyede i stedet i Petrograd for en løs russisk føderation.

I sensommeren 1917 undergravedes de borgerlige nationalistes position af kommunalvalgsresultater. Her fik venstresocialistiske kræfter flertal i Tallinn og Narva, landets da to største byer, hvor der også var mange russiske soldater og lettiske flygtninge. Efter det bolsjevikiske kup i Petrograd 7. november tog estiske venstresocialister magten i landet og ved valgene i Estland 12.-14. november af repræsentationen til den russiske grundlovgivende forsamling fik bolsjevikkerne 40 % af stemmerne og flertal sammen med andre venstresocialistiske kræfter.

Den borgerligt-nationalistiske Landdag mødtes ganske vist 28. november, men blev af lederen af de estiske revolutionære, **Jaan Anvelt**, erklæret opløst. Forsamlingen ville blive afløst af en nyvalgte estisk grundlovgivende forsamling i februar. Lederne af Landdagen svarede med at erklære Estland uafhængigt og sig selv som republikkens legitime repræsentanter, indtil dette nyvalg kunne finde sted. Rent faktisk blev landet ineffektivt ledet af **Anvelt** i det næste par måneder, hvilket hurtigt styrkede de borgerlige nationalistes stilling.

Dette betød bl.a., at af de estiske tropper fra den tidligere kejserlige russiske hær, der holdt deres anden kongres i anden uge af januar 1918, støttede 2/3 Estlands uafhængighed. 10.-11. januar kunne Landdagens ledere (Ældrerådet) mødes under troppernes beskyttelse. At hæren i Estland ikke støttede revolutionen – i modsætning til i Letland – blev afgørende for Baltikums fremtid. Ældrerådet

besluttede, at landet snarest skulle søge uafhængighed og en stormagtsgaranteret neutralitet, med fulde politiske og kulturelle rettigheder til de tyske og russiske minoriteter. Landets status skulle endeligt afgøres af en internationalt monitoreret folkeafstemning. Rådet besluttede at sende repræsentanter til udlandet. **Ants Piip** til London, **Kaarel Pusta** til Paris, samt andre under den nordisk orienterede **Jaan Tõnisson** til Stockholm for at dække Skandinavien.

Bolsjevikernes voksende upopularitet kom til at betyde, at de første resultater 2. februar i rækken af valg til den estiske grundlovgivende forsamling gav 56 % af stemmerne til ikke-venstresocialistiske, dvs. nationalistiske borgerlige og socialdemokratiske partier.

Den tysk-baltiske overklasse reagerede 28. januar med at bede Tyskland om at besætte Estland, og tyske styrker invaderede i februar fastlandet fra de estiske øer og rykkede mod Tallinn og Tartu. Den rigstyske ledelse ønskede at lægge maksimalt pres på den russiske regering under **Lenin** for at få den til at indgå en fredsftale, så man kunne frigøre tropper fra Østrfronten til en krigsafgørende storoffensiv på Vestfronten.

19. februar dannede **Päts** sammen med to andre den "estiske redningskomité", og da **Anvelts** regering 24. februar stak af fra hovedstaden, kunne man i timerne før tyskernes ankomst den næste dag få erklæret Estland uafhængigt.

Den tysk-russiske fredsftale i Brest-Litovsk 3. marts gav ganske vist kun Tyskland kontrol over Kurland, Riga og de estiske øer, ikke over Livland og Estland. Men i slutningen af måneden bad den tyske adel i disse to provinser Tyskland om at overtage deres områder. **Kejser Wilhelm II** erklærede, at han var positiv og i april anmodede repræsentanter fra adelen i alle dele af Estland og Letland Wilhelm om at gøre deres områder til et tysk protektorat. 27. august 1918 opnåede tyskerne russernes accept af en udstrækning af deres kontrol til Livland og Estland.

Tyskerne havde interneret de nationalistiske ledere, man kunne få fat i, herunder **Konstantin Päts**. Estlands fremtid måtte og kunne nu uden indblanding fra ham skabes af folkene i udlandet. Indsatsen startede med, at **Tõnissons** delegation til Skandinavien i marts protesterede mod den tysk-baltiske adels initiativer.

Flygtningelobbyismen vinter-sommer 1918

Det første afgørende resultat blev dog opnået af udsendingen til London, **Ants Piip**. Det britiske krigskabinet var midt i februar blevet gjort opmærksom på situationen i Baltikum af efterretningsnotatet "*on the peoples of the Baltic Provinces and Lithuania*", som beskrev og analyserede regionens folks historie og situation. Notatet vurderede, at folkene i Baltikum primært var motiveret af ønsket om at overtage de tyske henholdsvis polske godsejeres jord. Derfor ville en tysk tilbagetrækning blive fulgt af en agrarrevolution. Efterretningsfolkene havde ikke erkendt balternes ønske om selvstændighed, dette på trods af, at en estisk delegation i Petrograd et par uger tidligere havde understreget ønsket over for den lokale britiske repræsentant. Henvendelsen havde imidlertid fået briterne til at spørge deres allierede om deres mening.

Dette lykkedes det imidlertid **Piip** med hjælp fra **Pusta** og **Tõnisson** og at få ændret på et par måneder. **Tõnisson** havde i slutningen af februar formelt anmodet den britiske gesandt i Stockholm om vestmagternes støtte. Det fik det britiske udenrigsministerium til at meddele en foreløbig anerkendelse af (den nyvalgte) estiske grundlovgivende forsamling, dvs. ikke Landdagen, som landets repræsentation indtil fredskonferencen efter krigen. Briterne syntes endnu ikke at vide, at valget til denne forsamling aldrig var blevet afsluttet.

23. april opnåede en delegation med bl.a. **Piip** samt **Pusta**, der ud over at dække Frankrig også var udpeget som den interne **Päts** udenrigsminister, et møde med den britiske udenrigsminister, **Arthur Balfour**. Delegationen understregede, at udviklingen betød, at flertallet af alle tre baltiske folk nu ønskede enten selvstændighed eller som minimum en høj grad af autonomi inden for en kommende russisk føderation. Delegation havde mødt sympati i de nordiske lande og følte sig sikker på, at man kunne opnå fransk støtte, men Storbritanniens holdning blev tillagt størst betydning.

3. maj meddelte **Balfour** delegationen en foreløbig anerkendelse af Landdagen som Estlands repræsentative ledelse samt **Piip** som det estiske folks repræsentant i London. Landets endelige status skulle ske i overensstemmelse med folkets ønsker. Storbritannien ville med sin entydige støtte til Estland signalere, at briterne var den eneste troværdige støtte til små staters aspirationer.

For at støtte denne linje iværksatte udenrigsministeriet nu udarbejdelsen af et nyt notat, der afløste februarnotatet, og som allerede 17. maj beskrev alle tre baltiske folks selvstændighedsaspirationer. Man noterede også en britisk støtte til idéen om at samle alle tre lande samt Finland i en konføderation med de skandinaviske nationer. Hvis Storbritannien støttede projektet ville det afgørende land, Sverige, nok blive overbevist, og alle andre ville blive begejstrede.

Balfours motiver til støtten var sandsynligvis en tilsvarende kombination af idealisme og magtpolitiske motiver, som den, der året før havde fået ham til at støtte idéen om nye statsdannelser i Mellemøsten, herunder en jødisk stat. Han ville skabe bufferstater, der netop ville være stabile og til Storbritanniens fordel, fordi de var skabt af hensyn til egne folks ønsker, ikke kun af hensyn til Storbritanniens sikkerhedsbehov.

Op mod krigsafslutningen

Tidligt oktober var det klart, at krigsafslutningen var nær, og de allierede arbejdede med teksten for våbenhvilebetingelserne. Den øverstkommanderende, **Marskal Foch**, understregede i sit tekstudkast fra 8. oktober, at de tyske styrker straks skulle evakuere Baltikum og Finland. Det blev dog hurtigt klart, at dette kun ville være holdbart, hvis de tyske styrker her og i Ukraine blev afløst af allierede styrker, der kunne sikre ro og orden samt hindre bolsjevikernes magtovertagelse. Det var en begivenhed, der ville blive ledsaget af en nedslagtning af områdernes borgerskab, som ikke var set siden massakrene på armenierne.

Under sagsbehandlingen i den britiske Krigsministerium påpegede man midt i oktober, at tropperne jo ikke behøvede at komme fra de allierede. De kunne lige så godt komme fra neutrale lande. Idéen om, at svenskerne kunne deltage, var blevet rejst af **Tönnisson** over for den svenske regering, men havde modtaget af et svar, hvor man ikke bandt sig. Men samtidig meddelte den britiske repræsentation i Stockholm, at den svenske socialdemokratiske leder, **Hjalmar Branting**, angiveligt var positivt indstillet. Det viste sig at være korrekt.

18. oktober meldte **Arthur Balfour** klart sin støtte til balternes aspirationer. Folkene stod over russerne i kultur og var fjendtligt sindede over for tyskerne. Da man ikke kunne godkende Brest-Litovsk fredstraktaten tyske annekktion var der intet andet valg end at give landene fuld selvstændighed.

Balfours stedfortræder, **Lord Robert Cecil**, der som blokademinister i modsætning til **Balfour** var stemmeberettiget medlem af krigskabinettet, var dog ikke enig. Storbritannien kunne ikke lade sig binde til at bekæmpe bolsjevikkerne militært. Sagen måtte analyseres nærmere. De hidtidige britiske motiver for at være til stede militært i Rusland ville blive irrelevante ved en våbenhvile. Herefter skulle man lade sig vejlede af nøgterne, primært økonomiske, interesser, hvis man herefter valgte at være til stede i en del af Rusland. Det var tyskerne, der havde skabt de små baltiske stater, og **Cecil** var ganske vist sympatisk over for landenes folk, men samtidig pessimistisk med hensyn til deres fremtidsudsigter. Deres eneste mulighed ville være, hvis skandinaverne ville yde assistance, men **Cecil**

tvivlede på, at svenskerne ville være klar til dette.

Krigsministeriet understregede, at det var i britisk egeninteresse at gøre noget effektivt og aktivt mod bolsjevikkerne. De udgjorde ikke kun en lokal, men en international trussel. Man skulle sikre skandinavisk støtte til en stabilisering af Baltikum ved at give Danmark, Norge og Sverige sikkerhedsgarantier mod Tyskland. Så ville de tre lande kunne acceptere at støtte og beskytte Estland, Letland og Litauen. Der ville være behov for en politistyrke på tre divisioners styrke til at afløse de 30-40.000 tyske soldater i regionen. Hvis de allierede ikke kunne stille styrken, skulle den komme fra skandinaverne, men måske ville USA være klar til at stille hele styrken. Man skulle derefter hurtigt opbygge lokale styrker, der kunne overtage en del af byrden. Den britiske flåde skulle kontrollere Østersøen. Flådens marinekorps skulle besætte havnene Tallinn, Riga og Liepaja med værdifulde resultater for britisk prestige og handel. 31 Oktober understregede generalstabschefen, **Sir Henry Wilson**, i sine kommentarer, at man måtte se i øjnene, at Tyskland ikke varigt ville acceptere tabet af Baltikum. Sikring af kontrol her skulle kompensere for tab af indflydelse andre steder.

Diskussionen spredte sig til Stockholm allerede før **Balfour** præsenterede sagen for Krigskabinetet 18. oktober.

Allerede 15 oktober var situationen i Baltikum det eneste dagsordenpunkt på mødet i den svenske Rigsdags "Hemmelige Udvalg", hvor regeringen diskutererede spørgsmålet med partilederne fra parlamentets to kamre. Udenrigsministeren, **Johannes Hellner**, bad medlemmerne diskutere en henvendelse fra den estiske uofficielle repræsentant (dvs. **Tönnisson**), hvor han spurgte om Sverige ville sende tropper til Estland, der kunne forsvare landet mod bolsjevikkerne, når tyskerne forlod landet. Muligheden af, at de allierede ville ønske svenske styrker i Baltikum, havde allerede været nævnt over for **Hellner** af **Lenins** udenrigskommisær og den amerikanske gesandt. Sagen blev diskuteret mellem de allierede repræsentanter i byen, og det var sandsynligt, at Sverige snart ville modtage en formel henvendelse.

Regeringen var tøvende over for at blive involveret i et eventyr, der kunne få vidtrækkende konsekvenser, men på den anden side skulle Sverige og de andre nordiske lande være klar til at overveje at dække akutte behov. Man skulle se mulighederne i rammen af en eventuel føderation af de nordiske lande med Finland og Estland, som ville reducere Tysklands og Ruslands indflydelse i regionen.

Hjalmar Branting havde hørt i Frankrig og England, at idéen om en nordisk-baltisk blok havde polske rødder. Føderationen skulle have svensk ledelse og den skulle ses inden for rammen af det kommende Folkeforbund. Som et neutralt land måtte Sverige ganske vist afvise en henvendelse, hvis den kun kom fra den ene side i krigen. Hvis den derimod kom fra begge sider og havde til formål at inddæmme anarki, ville det efter Brantings opfattelse være "afskyeligt", hvis Sverige gav et negativt svar. Det ville være bedst, hvis Danmark og Norge sluttede sig til indsatsen, men Sverige skulle om nødvendigt være klar til at handle alene. Andre kommentarer var mere forsigtige end **Brantings**, og statsminister **Nils Edén** konkluderede, at landet skulle vente og se. Man skulle ikke selv tage noget initiativ i sagen.

Den formelle henvendelse kom 30. oktober i form af en note fra den britiske chargé d'affaires, **Robert Clive**. Den understregede truslen mod de små stater ved Ruslands vestgrænse fra bolsjevikernes side, når tyskerne trak sig tilbage. Finnerne kunne muligvis forsvare sig selv, men de øvrige havde behov for assistance, indtil de havde opbygget egne forsvarsstyrker. Hjælpen ville være i civilisationens interesse. Det ville være en god mulighed, hvis Sverige alene eller sammen med de andre skandinaver ydede de tre baltiske lande beskyttelse. Esterne havde oplyst briterne, at behovet for våbenhjælp til deres land var 40.000 geværer med 1.000 skud pr. våben. Med disse kunne de forsvare grænsen.

Letterne ville derimod ikke kunne forsvare sig selv. Deres behov var ikke kendt, men med en udenlandsk hjælpestyrke på blot 2.000 mand og fødevarerstøtte samt en egen styrke på 10.000 skulle man kunne forsvare grænsen.

Briterne vidste, at litauerne havde henvendt sig direkte til svenskerne. Som minimum håbede man, at skandinaverne ville sende våben og ammunition. Leverancerne ville snarest blive erstattet fra britiske lagre.

”Det hemmelige udvalg” behandlede noten 4. november. **Hellner** omtalte, at Danmark og Norge havde modtaget lignende henvendelser, og at man koordinerede reaktionerne. Man havde på forhånd meddelt briterne, at Rigsdagen skulle inddrages, at det var ret usandsynligt, at flertallet ville acceptere afsendelse af tropper. At sende det ønskede antal våben ville reducere mobiliseringsbeholdningerne væsentligt, og der var risiko for, at våbnene ville blive anvendt i interne kampe.

Hellner havde spurgt **Clive**, om Ententen havde krævet en tilbagetrækning af tyske styrker. Det havde diplomaten ikke kunnet svare på, men han så det som en logisk betingelse for en våbenhvile. **Clive** havde fortsat, at de allierede sandsynligvis ønskede tysk samarbejde mod bolsjevikkerne, men da det var dem, der oprindeligt havde arrangeret den bolsjevikiske revolution og senere støttet denne med penge og våben, så han et tysk bidrag som usandsynligt. Herefter havde **Hellner** kontaktet den tyske gesandt. Denne anførte, at hans regering var interesseret i at arbejde med Ententen i Baltikum mod bolsjevikkerne, men man var imod svensk indblanding, da dette ville blive anvendt som et påskud for at kræve tysk tilbagetrækning. Udenrigsministeren konkluderede, at den britiske henvendelse til skandinaverne var politisk snarere end humanitært motiveret. Man ønskede blot at reducere den tyske indflydelse i regionen.

Statsministeren understregede, at kongen og regeringen var enig i udenrigsministerens analyse, og at han derfor ville svare, at man ønskede yderligere informationer samt en henvendelse fra begge parter i krigen. Derigennem kunne man undgå direkte at afvise det britiske ønske. Han fik udvalgets støtte. Medlemmerne understregede risikoen ved at trække de tyske styrker ud og behovet for, at Sverige koncentrerede sig om situationen i Finland. **Hellner** bemærkede i øvrigt, at han indirekte havde gjort de allierede repræsentanter i Stockholm opmærksom på risikoen ved tyskernes tilbagetrækning.

Udvalget besluttede at sende en undersøger til den anden side af Østersøen. Derefter gik udvalget over til at drøfte forholdet til den russiske regering og dens propaganda i Sverige.

Danmarks svar blev givet til den britiske charge d'affaire, **Lord Kilmarnock**, den 5. november. Man understregede, at det ville være forbundet med udenrigspolitiske, indenrigspolitiske og praktiske problemer at give den ønskede hjælp. At sende tropper var udelukket på grund af hærens karakter og danskernes negative holdninger til denne organisation. Regeringspartneren, Socialdemokratiet, var imod at overføre statsvåben, da disse kunne blive anvendt i kamp mellem dele af Rusland eller i en borgerkrig der. Men briterne kunne købe våben i landets eneste private våbenfabrik, Riffelsyndikatet. Det danske udenrigsministerium instruerede den danske gesandt i London om, at dette svar ikke skulle opfattes som en principiel afvisning. Danmark undersøgte stadig spørgsmålet.

Det venlige ultimatum til København

Mihkel Martna

Sydney
Fremantle

Peter Munch

Resultatet blev, som tyskerne havde arbejdet for. Skandinaverne afviste at sende tropper, og det samme gjorde de meget trætte allierede hære. Kravene til våbenstilstanden blev i sidste øjeblik ændret til, at de tyske tropper indtil videre kunne blive i Baltikum. Berlin forudså ikke, at landets væbnede styrker nu hurtigt nærmede sig opløsning i et revolutionært mytteri.

Tilbage var kun at anvende den britiske flåde. Muligheden kom på dagsordenen, da den britiske flådeattaché i København 7. november konstaterede, at det nu var tiden, hvor man skulle trænge ind gennem stræderne og angribe Kiel, og det næste par dage fulgte han op med rapporter om minesituationen i de danske farvande.

13. november blev der afholdt et møde i det britiske udenrigsministerium, der skulle forberede næste dags krigskabinetets drøftelse af Baltikum. **Balfour** var ganske vist mødeleder, men også den kritiske **Cecil** deltog sammen med bl.a. efterretningscheferne fra værnene. **Cecil** dominerede mødet ved at udnytte et forsigtigt notat fra Krigsministeriet fuldt ud. Det maksimale man kunne gøre for balterne var at sende dem våbenhjælp og give dem moralsk støtte gennem flådens tilstedeværelse. **Balfour** håbede, at det kommende Folkeforbund kunne bidrage til at støtte dem, men Krigsministeren konstaterede, at situationen hurtig kunne blive kritisk pga. moralsammenbruddet i den tyske hær, så denne ikke kunne forsvare mod bolsjevikkerne. **Cecil** vurderede, at Storbritannien ikke kunne eller skulle forsvare Baltikums grænser mod bolsjevikkerne. Man skulle kun yde hjælp til selvhjælp samt fødevarerhjælp, og våben kunne kun gives, hvis og når balterne havde stabile regeringer, som kunne modtage disse våben.

Diskussionen fortsatte ved afslutningen af næste dags, 14. novembers, Krigskabinetets møde. Mødet konstaterede, at Storbritannien under ingen omstændigheder ville lade sig involvere sig i et korstog mod bolsjevikkerne i Rusland. **Cecil** mente ikke man på nogen måde skulle forpligte sig til at beskytte esterne eller de andre baltiske nationer. Det forhold, at hverken skandinaverne eller de allierede hære kunne bidrage med tropper, begrænsede mulighederne.

I realiteten var beslutningsforløbet nu låst fast på passivitet, og hvis de estiske lobbyister sammen med deres allierede britiske diplomater i de skandinaviske hovedstæder nu ikke havde optrappet deres kampagne med meldinger om den stadig mere fortvivlede situation i de estiske byer, med sult, truslen om bolshevikiske massakrer af borgerskabet samt tysk pres på befolkningen og sabotage af opbygningen af baltiske selvforsvarsstyrker, ville intet være sket.

Men denne påvirkningsoffensiv medførte som i april et møde mellem en estisk delegation og britiske beslutningstagere. Ved dette møde 20. november var én af de to landsmænd, som **Piip** tog med, den moderate socialdemokrat **Mihkel Martna**. Det var en klog disposition, da man hermed demonstrerede den politiske bredde af den nationale ledelse af Estland. Den britiske side var under ledelse af skeptikeren **Cecil**, der fik indført som en forudsætning for hjælp, at den estiske regering var stabil og til at stole på, og at den havde en demokratisk basis for sin kamp mod bolsjevismen. Flåden var repræsenteret af den stedfortrædende flådestabschef, **Sydney Fremantle**. Ved mødet samme aften i det udvidede "imperiale" krigskabinet, hvor også dominions deltog, og hvor **Balfour** var til stede med stemmeret, besluttede man at sende en flådestyrke til Østersøen.

Der var stadig tekniske problemer med bl.a. minefelterne, men 21. november startede både Admiralitetet og udenrigsministeriet konkrete forberedelser. Flåden skulle anvende København som base for operationen, og en note til danskerne med ultimatum med krav om rådighed over havnen blev udarbejdet den aften. **Lord Kilmarnock** skulle meddele den danske regering, at briterne var ivrige efter at sende britiske flådestyrker til Østersøen, hvilket man havde ret til ifølge våbenstilstanden med Tyskland. Admiralitetet ønskede, at disse styrker besøgte og blev baseret i København. London bad den britiske diplomat undersøge, om dette var acceptabelt for den danske regering, hvilket man meddelte, at man forventede, at det ville være.

Forsvarsminister **Peter Munch** noterede i sin dagbog den 22. november at udenrigsministeren, **Erik Scavenius**, havde informet resten af regeringen om noten på vej til Statsrådsmiddagen med kongen den aften. Briterne skulle bruge den danske hovedstad som en base. Man forstod, at det ville være frugtesløst at argumentere mod anvendelsen under henvisning til neutralitetsreglerne, eller på grund af, at den allierede tilstedeværelse ville påvirke opinionen i reaktionær-chauvinistisk retning. **Munch** konstaterede, at **Christian X** var glad. Han så tilstedeværelsen som en beskyttelse mod bolsjevikkerne. Regeringen gav efter et formelt regeringsmøde eftermiddag den 23. briterne bemyndigelse til at anvende København som basis før "besøg" i Østersøen.

Hermed afløste den radikale regering inden for et halvt døgn pragmatisk Danmarks neutralitet med en de facto alliance med Ententen mod Rusland og Tyskland. Samarbejdet begrænsede sig dog til accepten af salget af nogle hundreder Madsen Rekylgæværer fra Riffelsyndikatet, sikring af Københavnsbasen mod sabotage og demonstrationer, afsendelsen af Dansk-Baltisk Auxiliærkorps i foråret 1919 samt anti-bolsjevistisk efterretnings samarbejde fra samme tidspunkt.